

NIBES NEDGANG EFTER 1829

KATASTROFE, RESILIENS OG KYSTNÆR MIGRATION

■ JOHANNES ROM DAHL, LASSE THOMSEN OG BO POULSEN

INDLEDNING

Selvsikkerheden og den nyvundne rigdom lyste fra storkøbmand Peder Kolds store residens Kolds Minde.¹ Herfra kunne Kold overskue både Nibes nye kajanlæg, som han havde investeret i, samt de mange bundgarnsstader i Limfjorden, der var fundamentet for hans og resten af Nibes velstand og ry. I Kolds Minde, der stod færdig omkring 1823, levede og arbejdede 14 tjenestefolk, og Kold var på det tidspunkt den mest velhavende mand i Nibe købstad målt på bidrag til fattigligheden.² Kolds formue hvilede på et fundament af spegesild i tønder. Sildene var fra Limfjorden, hvor han ejede rettighederne til at sætte bundgarn på store dele af sættepladserne ud for både Nibe og Gjøl. Begyndelsen af 1800-tallet var en ren guldalder for sildefiskeriet i Limfjorden, og Kold med flere havde på relativt få årtier opbygget store formuer på fiskeriet.

De gode tider varede imidlertid ikke ved. I 1828 blev der landet 32.000.000 sild i Nibe, men allerede fra 1829-30 led fiskeriet et totalt kollaps. I starten kunne man håbe, at krisen var forbigående, men i 1840 blev der landet blot ca. 32.000 sild.³ Sildehovedstaden Nibe gik fra at være en by i fremgang til at være en by i tilbagegang. Kold så for sent, at det var nødvendigt at sadle om, og Kolds Minde, den stort opførte købmandsgård, forfaldt i årene efter fiskeriets kollaps. Efter nogle år som fabriksbygning blev bygningerne revet ned i 1899.⁴

Peder Kolds deroute er dramatisk, men hvad sker der med en købstad og dens mennesker, når dens hovederhverv pludseligt kollapse? Det forsøger denne artikel at diskutere i lyset af de seneste årtiers forskning i historiske kystsamfund, naturkatastrofer og byudvikling og med Nibe, der i begyndelsen af 1800-tallet var Danmarks største fiskeriby som case. Når Nibe overhovedet kunne hævdes at være en købstad med egne privilegier skyldtes det et enkelt fænomen: Sild.

1 Tak til: Artiklen bygger i hovedsagen på Johannes Rom Dahl og Lasse Thomsens BA-projekt ved Historiestudiet, Aalborg Universitet. Forfatterne ønsker at takke for brugbare kommentarer i forbindelse med ICES WGHIST-workshop i 2021 og Dansk Havforsker møde i 2022, foruden konstruktiv kritik fra to anonyme fagfællebedømmere. Artiklen udgør et bidrag til forskningsprojektet, "Living on the Edge – Risk, Resources, Resilience and Relocations in the Western Limfjord, c. 1750-1900", finansieret af Danmarks Frie Forskningsfond – Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

2 Christensen, *Ni tværsnit*, 191.

3 Christensen, *Ni tværsnit*, 179; Poulsen, Holm og MacKenzie: "A Long-Term", 181-195.

4 Færgeman, *Nibe Købstads historie*, 1927.

I flere epoker fra Middelalderen og frem til de første tre årtier af 1800-tallet var Nibe nemlig centrum for fiskeri efter sild, der kom ind i Limfjorden ude fra Kattegat for at gyde i forårsmånederne i de lavtliggende bredninger mellem Løgstør og Nibe. Silden gav arbejde til både fiskere, håndværkere og købmænd, der med stor fortjeneste kunne sælge "Nibesild" eller "Aalborgsild" som et kvalitetsprodukt – til både resten af Danmark-Norge samt til kystbyerne langs med Østersøen.⁵ Fra cirka 1660-1750 var der således rigtig mange sild i fjorden, mens den anden halvdel af 1700-tallet var præget af sløje tider for sildefiskeriet og for byen.⁶ I år 1800 vendte store stimer af sild imidlertid tilbage til gydepladserne omkring Nibe, og de indvarslede den sidste store periode med velstand fra de sølvblinkende fisk. I 1829 var der imidlertid stærkt vigende sildefiskeri, og året efter, 1830, var en decideret katastrofe. Silden blev væk, fiskeriet kollapsede, og befolkningstallet raslede ned.

I 1801 boede der 1044 mennesker i Nibe ved Limfjorden, små tyve kilometer vest for Nordjyllands dominerende købstad, Aalborg. I 1824 var befolkningstallet vokset til 1550 indbyggere, altså mere end en halv gang flere mennesker i løbet af kun 23 år. Da befolkningen blev skrevet i mandtal en generation senere i 1834, var der lidt færre indbyggere, nemlig 1429. Kun seks år senere var indbyggertallet imidlertid faldet til 1193 eller 25 pct. færre mennesker. Befolkningstallet for 1845 viser at affolkningen var bremsset, men ligeledes at byen var stagneret på mere end 300 færre indbyggere end to årtier tidligere.⁷ Først i begyndelsen af det 20. århundrede, i folketællingen fra 1901, var Nibes befolkningstal steget til over 1824-niveauet igen.

	År 1801	År 1834	År 1840	År 1845
Nibe	1044	1429	1193	1203
Nykøbing Mors	651	1097	1168	1259
Thisted	1088	1599	1814	2145
Løgstør	463	790	791	831
Hjørring	744	1386	1556	1751
Frederikshavn	463	1163	1247	1332
Aalborg	5579	7048	7192	7477

Tabel 1: Danmarks statistik "Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. århundrede"⁸

5 Poulsen: *Stormflod*, Christensen: *Ni tværsnit*, 160f.

6 B. Poulsen, P. Holm og B. R. MacKenzie, "A Long-Term (1667-1860) Perspective on Impacts of Fishing...", 2007.

7 Christensen, *Ni Tværsnit af Nibes Historie* 1977.

8 *Befolkningsforholdene i Danmark*.

Omfanget af Nibes katastrofe sættes i relief af, at den indtraf i en tid, hvor Aalborg, Thisted og Nykøbing Mors ligesom næsten alle andre byer i Danmark oplevede en stigende tilflytning og vækst. Det typiske udviklingsmønster for en dansk købstad i 1800-tallet var, at byen voksede. Små og store byer voksede i en periode, der på det helt overordnede strukturelle plan var præget af den demografiske transition, hvor lavere dødelighed kombineret med fortsat høje fødselsrater fik befolkningstallet til at stige i hele Nordvesteuropa.⁹ Enkelte steder, som for eksempel Ærøskøbing, stagnerede befolkningstallet.¹⁰ Det typiske for købstæderne har været det udviklingsmønster, som Poul Thestrup undersøgte for Odenses vedkommende. Her var befolkningsvæksten på 1-2 pct. om året i første halvdel af 1800-tallet. Heraf tegnede fødselsoverskuddet sig for omtrent halvdelen af væksten, mens tilflytning udgjorde den anden halvdel.¹¹

Ingen danske købstæder oplevede dog en så heftig udvikling, som man gjorde i Nibe. I løbet af seks år imellem folketællingerne i 1834 og 1840 var befolkningstallet i frit fald for Nibe, der som købstad var en monofunktionel by, hvis hovederhverv relaterede sig til sildefiskeriet. Nibe var derfor meget følsom over for fluktuationer i fiskebestanden, og som vi skal se i det følgende kom Nibe til at lide hårdere under sildefiskeriets kollaps end andre købstæder.

DANMARKS SILDEHOVEDSTAD

Primus motor for fiskeriets størrelse har været mængden af sild, det var muligt at fange. I perioder med mange sild i fjorden steg fiskeriintensiteten, og når silde var en mere sjælden gæst, kunne man observere en vigende interesse for at fiske i fjorden. Det er derfor ikke manglende økonomisk interesse, der fik sildefiskeriet til at forsvinde i perioder.¹² Dette mønster kendes fra en lang række europæiske sildefiskerier i den førindustrielle periode. Norske, svenske, skotske og danske fiskerier havde medvind, når store stimer af sild kom tæt under land. På den anden side af Kattegat var Bohuslen i Sverige i årene fra 1756-1809 hjemsted for Europas hidtil største sildefiskeri, hvor op mod 200.000 tons sild blev fisket op af havet i enkelte år. Så stort var Limfjordens sildefiskeri aldrig, men med en årlig fangst i 1820erne på op mod 8.000 tons, var det Danmarks største enkeltfiskeri og nummer fire i Europa på dette tidspunkt efter Nederlandene, Norge og Skotland.¹³

Årsagen til sildens forsvinden har været genstand for en række studier. Op gennem 1900-tallet var der konsensus om, at sildefiskeriet kollapsede som følge af, at Limfjorden i 1825 blev ramt af en anden naturkatastrofe, nemlig gennem-

9 Christensen: "En Karakteristik", 11-46.

10 Hornstrup: "En købstad i stagnation".

11 Thestrup, Andersen og Oxenvad: "Mod bedre tider".

12 Poulsen: "A Long-Term".

13 Poulsen: *Dutch Herring*.

bruddet af Limfjordstangen lige syd for Agger. Herefter kunne Nordsøens saltvand frit strømme ind i Limfjorden. Limfjorden havde hidtil været en fjord med brakvand i den vestlige del. Fisk og skibe kunne kun komme ind i fjorden via den østlige munding ved Hals, hvor Limfjorden munder ud i Kattegat. Siden 1825 har fjorden derimod været et sund, hvor salt vand strømmer gennem, styret af den overvejende vestlige vindretning.¹⁴

Nyere studier har imidlertid fokuseret på, at sildefiskeriet mellem Nibe og Løgstør blev så heftigt, endda lige oven på sildens gydepladser, at fiskeritrykket alt andet lige var for hårdt. Poulsen m.fl. demonstrerede, hvordan fiskeriet efter sild i Limfjorden nåede et hidtil uset niveau af intensitet i årtiet op til kollapse både målt på fiskeriindsats og fangst i forhold til indsats. Desuden benyttede fiskerne sig i høj grad af landdragningsvod i perioden. Landdragningsvod er en fiskerimetode, der slæber en uhensigtsmæssig stor mængde yngel med op på land, hvilket yderligere kan have presset sildebestandens mulighed for reproduktion.¹⁵

De ændrede miljøforhold burde ikke i sig selv skræmme silden væk, men til gengæld bar det salte havvand fra Nordsøen gopler med ind i fjorden, som blev en stor plage. Dels generede de fiskeriet, dels kan opblomstringen af gopler have ledt til, at uhyre mængder fiskeyngel kan være blevet spist af de gennemsigtige bløddyr.¹⁶ Der var således flere faktorer i spil, men den overvejende sandsynlige årsag til kollapse var, et meget højt fiskeritryk med redskaber, der var meget lidt skånsomme over for en allerede presset bestand. Ændret saltindhold i fjorden og gopleinvasion har ingenlunde hjulpet på problemet og forholdene har således været meget svære for sildebestanden i Limfjorden i perioden. Uanset den bagvedliggende årsag var konsekvenserne voldsomme for fjordens fiskere.

Gennembruddet ved Agger Tange var en stor omvæltning for både fiskersamfundene, der levede på og ved tangen, og de købstæder, der fandt øget handel og muligheder gennem den direkte adgang til Nordsøen. For byer som Thisted, Skive, Lemvig og Nykøbing Mors lagde den nye passage til Nordsøen grundlaget for mange års vækst. Løgstør, der også var påvirket af nedgangen i fiskeriet, kunne i en vis grad lukrere på den opblomstrende handel i den vestlige del af Limfjorden efter 1825.¹⁷ Hvorom alt er, så vendte sildebestanden i Limfjorden aldrig tilbage til niveauet fra Nibes guldalder, og livet i Nibe blev forandret for stede.

Nibe var en særlig version af den fiskeridominerede by. Andre steder i Danmark, som f.eks. på den jyske vestkyst, ved Skagen og langs Øresund kunne man

14 Ørnbjerg: *Det vilde sildeboom*; Holm: *Aalborg og søfarten*; Matthiessen: *Limfjorden*; Rasmussen: *Fiskeri med sildevod*.

15 Poulsen: "A Long-Term".

16 Poulsen: "Between Adaptation and Mitigation, Poulsen: *Stormflod*, MacKenzie og Poulsen: *Fishing*.

17 Bloksgaard: *Løgstør*.

også finde egentlige erhvervsfiskere i 17-1800-tallet.¹⁸ I Vejle havde fiskerne ligefrem deres eget laug.¹⁹ Ingen af de steder har fiskeriet imidlertid præget en enkelt købstad så meget som i Nibe, hvor fiskeriet beskæftigede, en hver "sund kone, som vil bestille noget, næsten til enhver tid kan finde tilstrækkeligt arbejde".²⁰ Harry Christensen vurderede, at over 300 af byens indbyggere var direkte beskæftiget med fiskeriet i 1820'erne.²¹ Hertil kommer flere hundrede løsarbejdere og sæsonarbejderne fra lokalområdet, som ikke havde bopæl i selve Nibe, men dog havde deres udkomme fra det stedlige sildefiskeri. Følgevirksomheder talte en skare bødkere, sildesaltere og producenter af kilometervis af bundgarn fremstillet af hør og dyppet i tjære.

Hvis man kigger på andre førindustrielle fiskersamfund, har konsekvenserne ved svigtende fiskeri været ganske voldsomme. I tilfældet SønderSide Fiskerleje i Sydvestjylland forsvandt hele bygden med dens ca. 1000 indbyggere i 1600-tallet, formentlig på grund af svigtende fiskeri, effekten af den store oversvømmelse i 1634, fjendtlig plyndring i forbindelse med Kejserkrigen (1626-1629), eller efter en kombination af de mange ulykker.²² I Bohuslen i Sverige, hvor silden forsvandt lige så pludseligt i 1809, er der meget, der tyder på, at de mennesker, der ikke længere kunne få et udkomme ved fiskeri eller ved afledte brancher, i stedet søgte mod Göteborg, hvor både kolonihandel, produktion og egentlig industri kunne opsume store dele af arbejdskraften fra det nordlige opland i Bohuslen.²³

En tidligere undersøgelse har peget på, at nogle fiskere i Nibe flyttede helt væk fra Limfjorden og etablerede sig ved fiskeri i Østjylland.²⁴ Som professionelle fiskere har nibenitterne haft mulighed for at tage deres færdigheder og deres både og grej med sig andre steder hen. Det er endda et fænomen, de har været bekendt med lokalt i Limfjordslandet, hvor vestkystfiskerne fra Agger og Harboøre Sogne hver sommer søgte ind i fjorden for at fiske efter ål.²⁵ Dette er imidlertid den første systematiske undersøgelse af, hvor udbredt fænomenet med at søge lykken andetsteds har været.

Et oplagt spørgsmål at stille er, hvorfor Nibe tilsyneladende led hårdere under sildens forsvinden end andre Limfjordsbyer. I nabobyen Løgstør, som også var afhængig af fiskeriet, stagnerede befolkningstallet i samme periode, men der var ikke samme nedgang at spore som i Nibe. Samme billede tegner sig ikke for Thisted, Nykøbing Mors og Skive, hvor der ikke observeres drastiske ændringer

18 Bager m.fl., "Danish Baltic Catch Data"; Bager: *De Danske Saltvandsfiskerier*.

19 Tarbensen: *For Alle Danmarks Fiskere*.

20 Christensen *Ni Tværsnit*, 192.

21 Christensen: *Ni Tværsnit*, 185ff.

22 Holm: "Human Impacts".

23 Poulsen: *Dutch Herring*.

24 Poulsen: *Stormflod*

25 Rasmussen: *Limfjordsfiskeriet*.

eller stagneringer i befolkningstallet i perioden omkring sildens forsvinden fra Limfjorden.

I tilfældet Nibe undersøger denne artikel byens skæbne efter sildefiskeriets kollaps via to kvantitative spor. Det gælder dels den generelle befolkningsudvikling i Nibe i 1830'erne og begyndelsen af 1840'erne, dels analyserer vi, hvordan den egentlige fiskerbefolkning forholdte sig til, at deres erhverv blev vanskeliggjort. Nibe er relativt godt stillet for en sådan analyse. Foruden de landsdækkende folketællinger, indeholder kirkebogen for Nibe Sogn lister over såvel tilflyttere som fraflyttere fra sognet. Det er derfor muligt at følge, hvem der tiltrækkes til den kriseramte købstad, og hvem der søger lykken andetsteds.

KATASTROFETEORI, RESILIENS OG MIGRATION

I tråd med moderne historisk katastrofeforskning forsøger vi i det følgende at se sildens forsvinden ud fra et katastrofeteoretisk perspektiv. Det vil sige som en pludseligt opstået hændelse, som tager form af en katastrofe, så langt som den tolkes som sådan af den lokale befolkning eller i eftertiden. En hændelse er således ikke i sig selv en katastrofe, den er derimod et socialt, eller når det gælder naturens kræfter, et socio-naturligt fænomen. Klassiske katastrofer af denne type er for eksempel vulkanudbruddet ved Laki i Island i 1783-84, som førte både hungersnød og ødelæggelse af landbrugsjord med sig, mens den heftige askesky, der drev mod Europa, førte til misvækst og højere mortalitet i store dele af Vesteuropa i årene efter. Tab af menneskeliv, tab af ejendom og tab af naturressourcer vil typisk ligge inden for definitionen af en katastrofe.²⁶ Således er de både menneskelige og naturlige påvirkninger fra stormfloden i 1825 for nyligt skildret som netop katastrofer, selv om beboerne i Nørrejylland kunne trøste sig ved et minimalt tab af menneskeliv.²⁷

Det vigtige historiske element i katastrofeforskningen er ikke blot at kunne beskrive katastrofens destruktive natur. Vi kan lære mere ved at studerede sociale processer, som tidligere katastrofer har igangsat. Efterspillet til katastroferne siger noget om forbundetheden i lokalsamfundet, nationen eller den internationale orden.²⁸ Efterspillet til en katastrofe belyser individet og samfundets handlekraft og de nye muligheder og erkendelser, som håndteringen af katastrofens konsekvenser giver anledning til.²⁹

I denne sammenhæng kigger vi nærmere på begrebet resiliens, eller modstandsdygtighed. Historiker Tim Soens beskriver begrebet *resilience* og dets anvendelse i historieskrivning i kapitlet "Resilience in Historical Disaster Studies:

26 Van Bavel m.fl.: *Disasters and History*.

27 Andersen: "Tilpasning og Flexibilitet", Poulsen: "Between Adaptation and Mitigation."

28 Mauch og Pfister: *Natural Disasters*, Van Bavel og Curtis: "Better Understanding", Van Bavel m.fl.: *Disasters and History*.

29 Dahlberg, Rubin og Vendelø: *Disaster Research*.

Pitfalls and Opportunities”.³⁰ Begrebet *resilience* gik fra at blive anvendt inden for læren om økosystemer i 1970’erne, til i 1980’erne også at omhandle samspillet mellem naturens vekselvirkning og de sociale processer, der påvirkes heraf. Det var ikke før årtusindeskiftet, at begrebet fik en central rolle i katastrofeforskning. Tidspunktet falder sammen med oprettelsen af EU’s *Disaster Preparedness program* i 1996 og FN’s *Bureau for Crisis Prevention and Recovery* i 2001. Den nye definition på *resilience* blev “the ability of communities to withstand external shocks to their social infrastructure and still persist”.³¹ Endvidere bliver begrebet i højere grad set som en adaptiv og transformativ proces, fremfor en overlevelsels- eller *bounce back*-mekanisme.³² Den moderne historiske katastrofeforskning beskrevet af Rasmus Dahlberg, samt Tim Soens’ indledende udlægning af begrebet *resilience*, har samme mål for øje: undersøgelse af samfundets handlekraft og de sociale strukturer i samspil med naturen.

Soens leder os fra *resilience* videre til begreberne *adaptive cycle* og *adaptive capacity*. Adaptiv kapacitet er et udtryk for evnen til omstilling i et samfund eller hos et individ, når udefrakommende pression dikterer det. Den adaptive kapacitet eller omstillingsparathed er videre bestemt af den økonomiske og sociale fleksibilitet enheden besidder.³³ Adaptiv kapacitet skabes i den indledende fase af det, han kalder *the adaptive cycle*: Et lokalsamfund rammes af en katastrofe, de ikke har noget forsvar imod, og de opbygger efterfølgende et forsvar mod lignende katastrofer i fremtiden. På et tidspunkt opnår lokalsamfundet et vist niveau af sikkerhed, og der er ikke længere nogle katastrofer, der fordrer en transformation af systemet. Systemet bliver rigtigt, og de enkelte enheder mangler adaptiv kapacitet, hvis systemet på ny skulle rammes af katastrofer. For igen at skabe en transformation kræver det et chok, der på ny vil sætte cyklussen i gang.

En af de måder, som et system som en købstad kan tilpasse sig katastrofer på, er via migration. Ifølge den hollandske historiker Jelle van Lottum vil mennesker migrere, når de befinder sig i en situation, hvor de dels har juridisk mulighed for det, dels har forhåbninger om, at de gevinster, de får ved flytningen, vil overstige risici og besvær ved at bryde op og flytte. Hvis man føler, at man har for meget at miste, skal der således en større gevinst til, inden man flytter.³⁴ Kirkebøger og folketællinger er et velegnet materiale til at undersøge en række kvantificerbare konsekvenser af chok som i tilfældet Nibe.

30 Soens: “Resilience in Historical Disaster Studies”.

31 Soens: “Resilience in Historical Disaster Studies”.

32 Soens: “Resilience in Historical Disaster Studies”.

33 Soens: “Resilience in Historical Disaster”.

34 Lottum: *Across the North Sea*.

METODE OG DATA

Hvordan befolkningen fra Nibe gik tilbage fra 1828, og hvad skete med dem, der forlod byen, undersøger vi i det følgende afsnit på baggrund af en database over alle fraflytninger fra Nibe i perioden 1833 til 1842. Der forefindes beklageligvis ikke materiale fra perioden 1828-1833, hvor fiskelykken vendte, så denne undersøgelse dækker perioden fra 1833 og 10 år frem. Med afsæt i datasættet vil vi fremstille og visualisere fraflytningen fra Nibe i perioden efter sildens forsvinden. Hvem flyttede, hvilke erhverv bestred de, og hvor flyttede de hen? Da det var fiskeriet, der direkte blev ramt af sildens forsvinden, vil det være forventeligt, at det primært var de over 300 indbyggere, der i 1828 vurderes at være beskæftiget direkte med fiskeri og direkte afledte erhverv i Nibe, der søgte nye veje.³⁵ Kirkebøgerne fra Nibe indeholder samtlige registrerede fraflytninger fra 1833 og frem og indeholder ligeledes fraflytternes destination og erhverv ved afrejse. Ved hjælp af disse informationer kortlægger vi flyttemønstrene fra 1833 til 1843. Da befolkningstallet tilsyneladende begynder at stabiliseres efter 1840, er undersøgelsen fokuseret på perioden 1833-1842.

Vi har så vidt muligt indsamlet følgende informationer om alle fraflyttere: Fornavn, efternavn, køn, alder, erhverv, destination og afrejsetidspunkt. I alt rummer datasættet 388 fraflyttere fra Nibe sogn registreret i perioden 1833-1842.³⁶ Flere steder i den følgende databehandling er totalen lavere end de 388. Det skyldes, at det ikke i alle tilfælde har været muligt at identificere afrejsetidspunkt, erhverv eller destination for alle fraflyttere.

NIBES MIGRATIONSMØNSTER 1833-1843

Vi ved allerede, at Nibe fra 1834 og 1840 led en tilbagegang fra 1429 til 1193 indbyggere.³⁷ Nedenstående diagram, der viser forholdet mellem Nibes til- og fraflyttere i den periode vi har undersøgt, viser derfor forventeligt en difference i fraflytningens favør. Til nedenstående tal (figur 1) skal der knyttes den bemærkning, at børn af husstande, der flytter, ikke altid findes selvstændigt i Nibes protokoller. Der må derfor antages at være et mørketal.

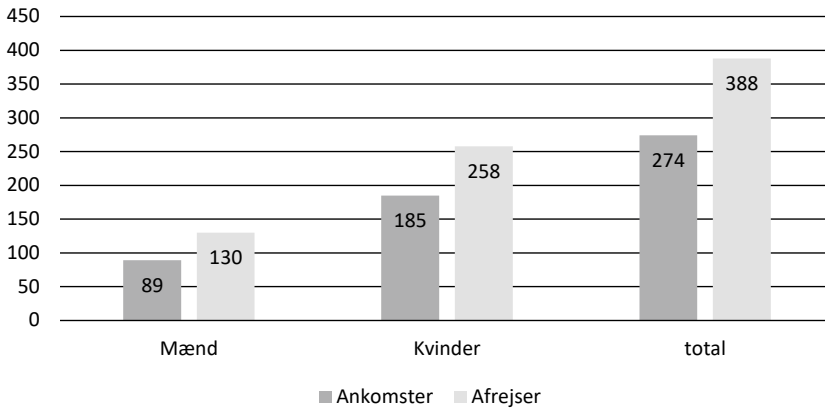
Figuren viser, at tilflytningen til byen ikke stoppede helt, men at fraflytningen klart oversteg tilflytningen. Udover at vise en tydelig forskydning i til- og fraflyttere fra Nibe sogn i 1833-1842 viser diagrammet ovenfor en anden ret tydelig tendens, nemlig at kvinder flytter til og fra Nibe sogn i større omfang, end mænd gør. Nedenstående diagram (Figur 2) viser denne tydelig forskydning i kønsfordelingen af til- og fraflytterne til og fra Nibe i perioden.

35 Christensen: *Ni Tværsnit*, 178-188.

36 Til- og afgangslister 1833-1843, kontraminiestrialbog for Nibe Sogn (RA).

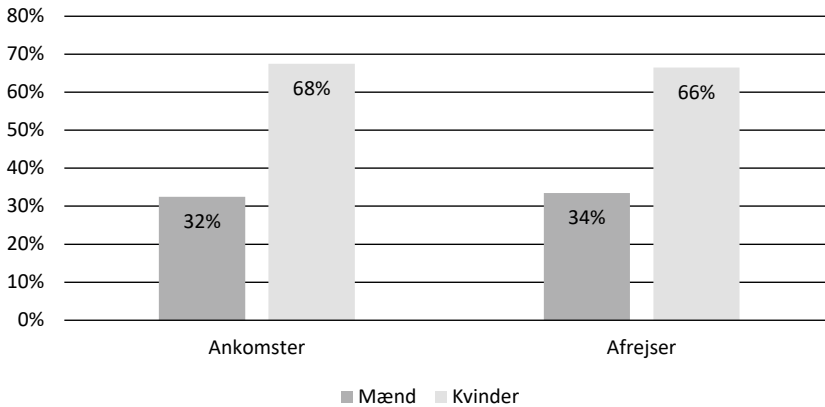
37 Folketælling i Nibe Købstad 1834, & folketælling i Mou Sogn 1840.

Til og fraflyttere 1833-1842

Figur 1 Nibes tilflyttere og fraflyttere fra 1833-1842.³⁸

Kønsfordeling, ankomster/afrejser 1833-1842

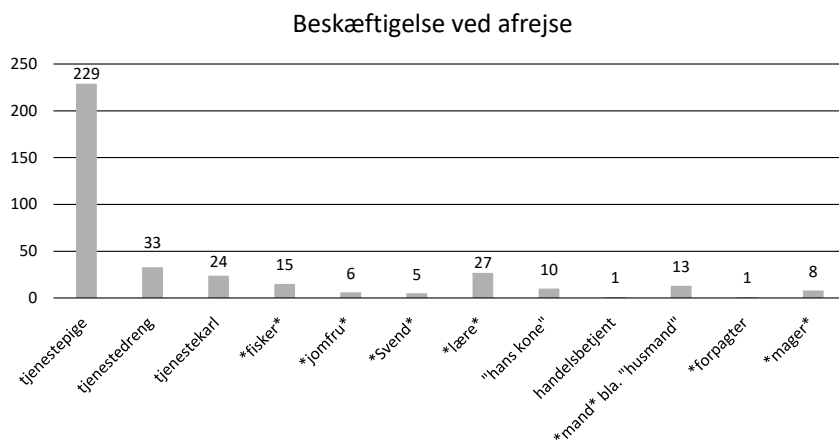

Figur 2; kønsfordeling af til- og fraflyttere.³⁹

Som det fremgår i diagrammet, flytter der ca. to kvinder for hver gang, der flytter én mand fra Nibe. Dette gælder både tilflytterne og fraflytterne, og siger derfor formentligt mere om kønnenes mobilitet i et købstadsogn i første halvdel af 1800-tallet end om Nibes særlige situation. Erhvervsfordelingen af fraflytterne giver et ret godt billede af, hvorfor der figurerer så mange kvinder i forhold til mænd i til- og fraflytningsprotokollerne. Blandt alle fraflyttere med angivet beskæftigelse i kirkebogen (n: 372) er der stor variation i deres beskæftigelse.

³⁸ Kontraministerialbog for Nibe Sogn, RA.

³⁹ RA: Kontraministerialbog for Nibe Sogn.

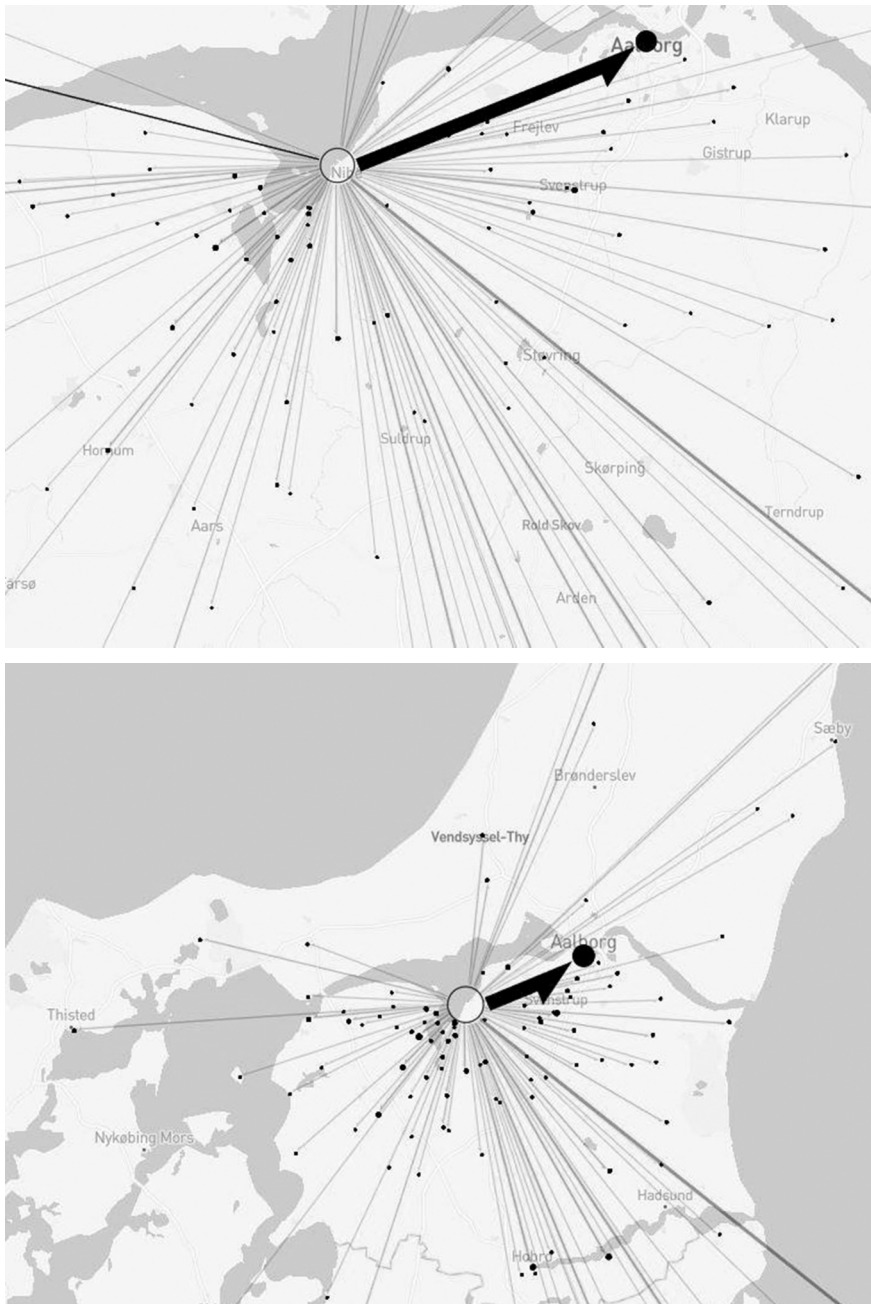

Figur 3: Beskæftigelse ved afrejse angivet ved søgeord.⁴⁰

Figur 4: Flowmap over udflugtningen fra Nibe i 1833-1842 til hele Danmark

⁴⁰ Kontraminsterialbog for Nibe Sogn, Rigsarkivet (herefter) RA.

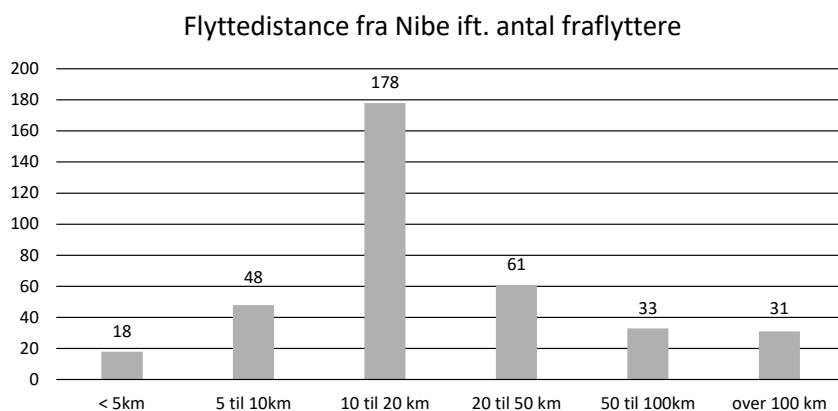

Figur 5: Flowmaps over udflytningen fra Nibe i 1833-1842 til Nordjylland og Himmerland

Næsten to tredjedele af de fraflyttende er tjenestepiger. Den store andel af disse forklarer også den forskydning i til- og fraflyttende kvinder og mænd. Mændene fordeler sig ud på mange flere erhvervs-kategorier, hvor tjenestedrenge og -kar-

le, personer i "lære" samt fiskere er de hyppigste kategorier. I til- og fraflytningsprotokollerne fra Nibe sogn er fraflytternes destination ligeledes angivet. Vi har med afsæt i disse informationer lavet en række *flow maps* der visualiserer, hvor Nibenitterne flyttede hen. Alle kort viser fraflytningen med den samme grafiske fremstilling, dels fordelingen over hele Danmark, dels et mere lokalt billede. Bredden af pilene symboliserer antallet af tilflyttere til et givent område.

Fraflytterne flyttede fra Nibe til hele Nørrejylland, til København og til store dele af Sjælland i perioden fra 1833 til 1842. De fleste emigranter blev dog i nærområdet i sogne i Himmerland inden for en dagrejse fra Nibe. Aalborg alene modtog 128 af 388 migranter, altså cirka en tredjedel af Nibes fraflyttere fra 1833-1842.

Figur 6: Flyttedistance fra Nibe for fraflyttere 1833-1842.

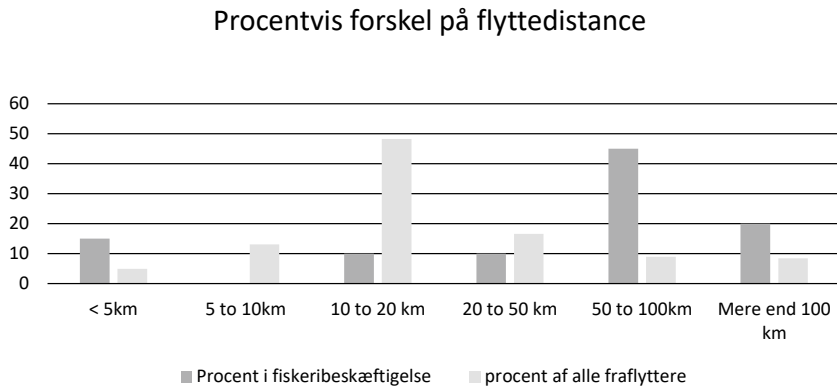
Det fremgår af figur 6, at 10-20 km. er den klart mest hyppige mobilitetsdistance. Dette passer med, at Aalborg lige akkurat falder indenfor denne. 20-50 km. kategorien omfatter de fleste af dem, der bliver i Himmerland og Vendsyssel.

For at undersøge fiskernes mobilitet og levevej efter sildens forsvinden fra Nibe, er det interessant at se, hvor de ender henne. I databasen finder vi personer angivet som "fisker", "opmasker", "handelsbetjent" eller "handelslærling". Dem med erhvervsangivelsen "handelsbetjent" og "handelslærling" behøver ikke nødvendigvis at være beskæftiget med fiskeri, der hvor de kommer hen. Da Nibes handelsstand stort set udelukkende var beskæftiget med fiskeri, er det rimeligt at klassificere disse som en del af "fiskeribranchen", da det er rimeligt at antage at en handelsbetjent i Nibe vil have været beskæftiget i fiskeri. Fraflytningsdestinationsfordelingen af de 20 personer med et fiskerierhverv, der fraflytter Nibe i 1833-1842, fremgår af nedenstående skema (tabel 2).

Bislev	Egense	Kalø Vig	København	Nyborg	Randers	Sjælland	Thisted	Vokslev	Aalborg
2	2	4	1	1	3	2	2	1	2

Tabel 2: Destination for fiskeribeskæftigede.

Heraf ses det, at både fiskere og de, der beskæftigede sig med afledte erhverv, fordeles sig ud over hele Danmark. Sammenholdt med det faktum, at over halvdelen af de øvrige fraflyttere fordeles sig på en radius af under 20 km. fra Nibe, er der en større geografisk mobilitet fra personer i fiskerierhverv, da det blot er en fjerdedel af dem, der falder inden for denne radius. Nedenstående diagram (Figur 7) viser procentvis fordeling blandt fraflyttere i henholdsvis fiskerierhverv og fraflyttere generelt.

Figur 7: Procentvis forskel på flyttedistance fra Nibe for alle fraflyttere ift. folk i fiskeribeskæftigelse.

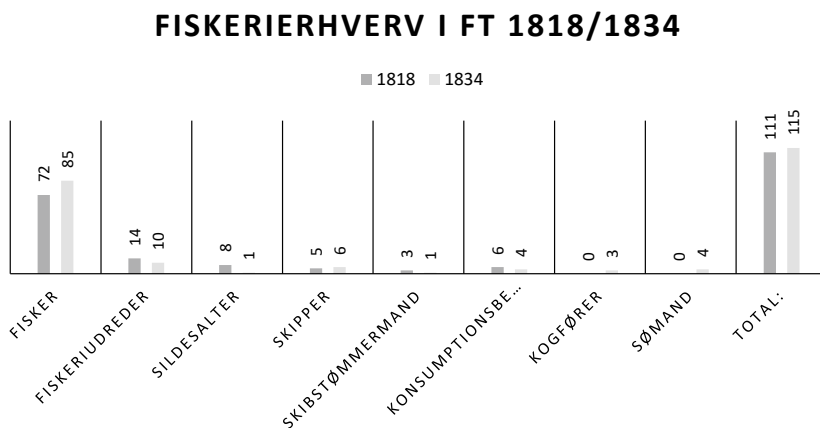
65 pct. af de fiskeribeskæftigede flytter mere end 50 km. væk fra Nibe. De kan således ikke siges at være omfattet af samme mønster som de resterende fraflyttere, hvor to tredjedele bliver i nærområdet inden for en radius på 20 km. fra Nibe. Vores gennemgang af destinationer for fraflytterne viser således, at fraflytterne fra Nibe i fiskeribeskæftigelse i højere grad udviste geografisk mobilitet end de øvrige fraflyttere. Alligevel er det samlede antal migrerende fiskere relativt lavt. Databehandlingen både påviser og afviser således den indledende tese, nemlig at fiskeribeskæftigede ville udvise større mobilitet end øvrige, og at en stor del af fraflytterne ville være fra fiskerierhverv.

NIBES ERHVERVSSTRUKTUR I 1818 OG 1834

Ovenstående gennemgang viser, at størstedelen af de fraflyttende fra Nibe var tjenestefolk, hovedsageligt unge mennesker, der søgte arbejde i andre byer. Da-

tabehandlingen af fraflytningsprotokollerne afslører også en række personer beskæftiget i fiskerierhverv, men afdækker ikke en fraflytning i det omfang, vi forventede, når vi ved, at sildefiskeriet i Nibe på få år blev reduceret til få procent af 1828-fangsten. I et forsøg på at afdække om den mindre end forventede repræsentation af fiskere og andre i fiskerierhverv i fraflytningsprotokollerne skyldes, at der allerede havde været en stor fraflytning i 1833, hvor fraflytningsprotokollerne begynder, har vi gennemgået folketællingslister fra perioden før. Der blev ikke foretaget folketællinger for kongeriget som helhed imellem 1801 og 1834, men heldigvis var der i Nibe en initiativrig byfoged som i 1818 foretog en lokal folketælling over Nibe sogn.⁴¹ Vi har således adgang til dels informationer om, hvad samtlige beboende i Nibe beskæftiget sig med i både 1818 og 1834, samt hvorledes de logerede, og om de havde tjenestefolk eller underordnede.

Nedenfor på figur 8 er alle personer angivet i fiskerierhverv i folketællingerne indsat med erhvervstitel. Følgende erhvervsangivelser er angivet. "Sømand", "Kogfører",⁴² "Konsumptionsbetjent", "Skipper", "Sildesalter", "Fiskeriudreder" og selvfølgelig "Fisker". "Bødker" kunne ligeledes have været angivet, da det rimeligvis kan antages, at en stor del af de tønner, der blev fremstillet i Nibe, blev brugt til opbevaring af sild, men vi har valgt at begrænse os til disse erhvervsangivelser.

Figur 8: Fiskerierhverv i folketællinger fra 1818 og 1834.⁴³

Det ses af figur 8, at det fundne antal af personer angivet med ovenstående erhvervstitler er stabilt på tværs af de to folketællinger. Der er således ikke noget, der tyder på, at alle fiskerne var forsvundet fra Nibe i 1833, hvor fraflytningspro-

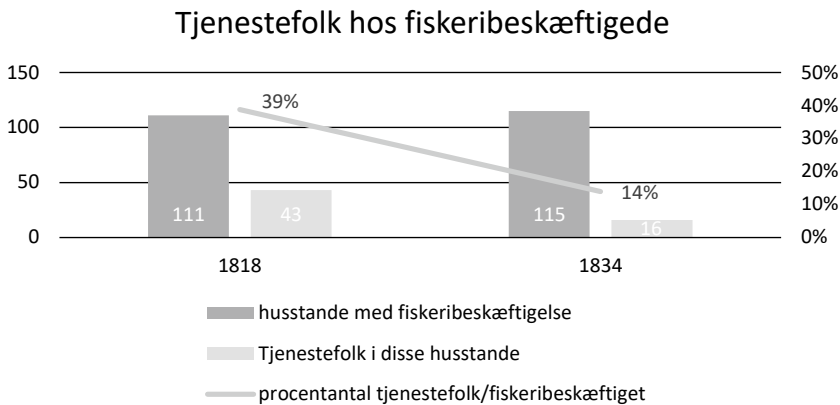
41 Protocol over Folketallet i Nibe, som det var den 31. december 1818, RA (digitaliseret på ao.saldata.dk).

42 En kog er en fladbundet båd, der var det fortrukne fartøj for Limfjordsfiskere i perioden.

43 Protocol over Folketallet i Nibe 1818, RA & folketælling i Nibe Købstad 1834.

tokollerne begynder. Figuren afslører imidlertid en anden dimension af fiskeriets tilbagegang, nemlig at alle sekundære og tertiære erhverv går tilbage, alt imens der bliver flere 'menige' fiskere. Den store nedgang i sildesaltere og skibstømmermænd samt en nedgang i antal konsumptionsbetjente og antal fiskeriudredere antyder en tilbagegang i graden af specialisering inden for fiskeriet i Nibe fra 1818 til 1834. Det er nærliggende at antage, at behovet for sildesaltere næsten forsvinder, fordi der simpelthen ikke fanges nok sild til at have en stabil eksport. Samtidig tyder det på, at "Fisker" som erhvervstitel formentlig efter fiskeriets tilbagegang dækker over en person, der selv salter og måske selv står for at sælge sin fangst, da erhvervet ikke var lige så hektisk som i Limfjordsfiskeriets gyldne år indtil 1829. Ovenstående viser således, at fiskeriet i Nibe har tilpasset sig de nye forhold og er gået fra at være et stort eksportfiskeri til at være et næringsfiskeri. Der sker således en generel omlægning af fiskeriets organisation som en tilpasning til de nye forhold.

En anden markør for rentabiliteten af fiskeriet i Nibe er en nærmere undersøgelse af de husstande, de fiskeribeskæftigede kom fra. Figur 9 viser forholdet mellem personer beskæftiget i fiskerierhverv i forhold til det totale antal af tjenestefolk fordelt på deres husstande i hhv. 1818 og 1834.⁴⁴ Skemaet er baseret på, at hver "person i fiskerierhverv" repræsenterer en husstand, hvilket vi har kontrolleret for i datainputtet.

Figur 9: Tjenestefolk hos fiskeribeskæftigede.⁴⁵

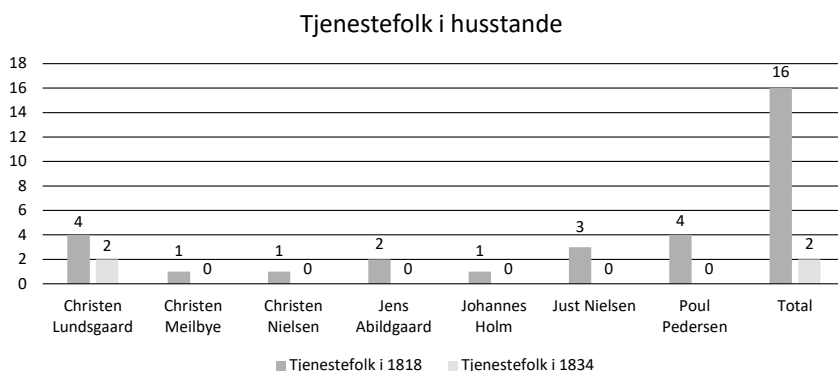
Her er der en betragtelig nedgang i antal tjenestefolk fordelt på husstande med primær tilknytning til fiskerierhvervet allerede få år efter sildens forsvinden. Benyttelsen af antal tjenestefolk i en husstand som en status- eller velstandsmarkør

⁴⁴ Protocol over Folketallet i Nibe 1818, RA & folketællingen for Nibe Købstad d. 18. Februar 1834, RA.

⁴⁵ Protocol over Folketallet i Nibe 1818, RA & folketællingen for Nibe Købstad 1834, RA.

er ikke uden problemer, men alt andet lige er den tydelige nedgang et tegn på, at husstandene ikke i samme grad har overskud til at investere i ekstern arbejdskraft.

Dette underbygges ved at sammenholde nogle af de personer, der optræder både i folketællingerne fra 1818 og i 1834. Herved får vi et indblik i hvordan de enkelte individer klarede tilbagegangen i sildefiskeriet i Limfjorden. Ud af totalt 34 gengangere blandt husstande med fiskerirelateret erhverv i begge folketællinger var der ingen, der fik flere tjenestefolk mellem de to folketællinger. Af de 34 gengangere havde 7 af dem tjenestefolk i 1818 og – som det fremgår i nedenstående figur 10 havde kun fiskeriudreder Christen Lundsgaard endnu tjenestefolk i 1834.

Figur 10: Tjenestefolk i husstande i 1818 og 1834.⁴⁶

Databehandlingen af folketællingerne for Nibe fra 1818 og 1834 giver et mere nuanceret billede af, hvad der skete med de personer, der var beskæftiget med fiskeri i Nibe efter sildefiskeriets kollaps. Data fra kirkebøgerne viser, at fraflytning var sjældnere hos fiskerne end hos folk flest. De fleste blev boende, men mange oplevede formentlig en væsentlig forandring i deres levevilkår. Der er tegn på en tilbagegang i graden af specialisering inden for de fiskerirelaterede erhverv i Nibe, og samtidig oplever flere af husstandene en tilbagegang i antallet af ansatte tjenestefolk, hvis de da overhovedet har tjenestefolk tilbage i 1834.

Men ikke kun fiskerne måtte tage til takke med færre tjenestefolk. Også hos Nibes største købmandsfamilier, Færch og Kold, skrumpede husholdningerne. Peder Kold er oplyst med 14 tjenestefolk i husstanden i 1818, men kun 10 tjenestefolk i 1834. Færch familien gik fra at være den største købmandsfamilie i Nibe i 1810'erne og 1820'erne til i 1834 knapt at være repræsenteret i folketællingerne.⁴⁷ De havde nemlig spredt deres aktiviteter, og sønnerne var blevet købmænd i

⁴⁶ Protocol over Folketallet i Nibe 1818, RA & folketællingen for Nibe Købstad 1834, RA.

⁴⁷ Protocol over Folketallet i Nibe 1818, RA & folketællingen for Nibe Købstad 1834, RA.

henholdsvis Aalborg og Holstebro. Købmandsstanden i Nibe led således også under tilbagegangen i Limfjordsfiskeriet.

Gennemgangen af folketællingerne og fraflytningsprotokollerne giver indblik i den fraflytning, Nibe oplevede i årene efter 1828-1829, hvor silden forsvandt. Nedgangen fra estimeret 1550 indbyggere i år 1828, til blot 1193 ved folketællingen i år 1834 kan forklares med to primære årsager.⁴⁸ Dels er der fraflytning af personer, en del af disse fra fiskerierhverv, der søgte lykken andre steder i landet. Dels observerer vi en tydelig nedgang i tjenestefolk på tværs af husstandene i Nibe, der i stedet søgte beskæftigelse andre steder, navnlig i den nærliggende større by Aalborg.

DE MOBILE FISKERE

Gennemgangen af fraflyttere fra Nibe afslører, at de folk i fiskeribeskæftigelse, der flyttede, udviste større geografisk mobilitet end de øvrige fraflyttere. Samtidig viser databehandlingen, at der ikke var den ventede tilbagegang i fiskeribeskæftigede i Nibe før og efter sildefiskeriets kollaps. I stedet var der udpræget negativ social mobilitet. Som en del af vores undersøgelse af fiskernes mobilitet fulgte vi de 20 husstande med fiskeribeskæftigede, der fremgik i fraflytningsprotokollerne fra Nibe i 1833-1842 til de sogne, de havde angivet som destination.

Et særligt interessant eksempel på geografisk mobilitet, men samtidig også social mobilitet, findes ved de Nibefiskere, der rykker til Syddjurs i årene efter sildefiskeriets kollaps. Det var fiskeudreder Just Nielsen, der faciliterede den store udflytning af fiskere til netop denne destination. Just Nielsen (1785-1843) voksede op i Sebbesund tæt ved Nibe. Hans far Niels Sørensen var ifølge folketællingen af 1801 "Husmand og Fisker". Årene frem til 1818 havde været gode ved familien Nielsen, og både Just og broderen Christen Nielsen var angivet som "fiskeriudreder", altså en der har folk ansatte til at fiske for sig. Desuden havde de henholdsvis tre og et tjenestefolk i husstanden. Storebror Søren Nielsen var en af byens rigeste købmænd, kun overgået af Niels N. Færch og Peder Kold, målt efter deres bidrag til fattigligningen, en skat der fastsættes "efter beboernes erhvervs- og formueomstændigheder".⁴⁹ Niels Sørensen døde i 1825 og er derfor ikke at finde i folketællingen af 1834. Vi ser en nedgang i antal tjenestefolk hos Just Nielsen, mens broderen Christen foruden at sige farvel til sine tjenestefolk endvidere degraderes til klassificeringen "Fisker".⁵⁰

Familien Nielsens migration mod Djursland er allerede påbegyndt i samme periode, hvor vi kigger i folketællinger for Nibe købstad. Af afgangslisten fremgår det, at Just Nielsens sønner, Niels Justesen og Christen Justesen, samt deres fætter Niels Sørensen Nielsen (søn af Christen Nielsen) alle rejser til Kalø den 8.

48 Christensen: *Ni Tværsnit*, 185ff.

49 Christensen: *Ni Tværsnit*, 191.

50 Folketællingen i Nibe Købstad 1834, RA.

februar 1834.⁵¹ I afgangslistens erhvervsklassificering står der, at Niels Justesen er "Fiskerkarl", mens de to andre beskrives som "Fisker med sin Fader Just Nielsen" og "Fisker med sin Fader Chr. Nielsen".⁵²

Der viser sig samtidigt at være tætte bånd til familien Abildgaard, en anden familie af nibefiskere. Jens Nielsen Abildgaard, der i 1833 rejser til Randers ifølge afgangslisten, er gift med Just Nielsens datter, Maren Justesen.⁷⁰ Set fra Nibe er Randers jo i samme retning, men der er altså i virkeligheden tale om Kalø. Fiskerne fra familien Abildgaard gifter sig ind i fiskeriveventyret ved Kalø Vig. I folketællingen af 1840 fra Bregnet sogn står der om Just Nielsen, at han "lever af sit Jordbrug og Fiskeri". Han har på dette tidspunkt to tjenestefolk i husstanden. Just Nielsens fiskeriveventyr ved Kalø Vig varer dog ikke ved. Han begravnes hjemme i Nibe tre år senere i sommeren 1843.⁵³ Dele af familien flytter altså hjem igen og ernærer sig igen af fiskeri i Limfjorden, men der er også familiemedlemmer, der søger til andre erhverv.⁵⁴

Ifølge historikeren Harry Christensen er det også Just Nielsens fortjeneste, at familien prøver lykken med udflytningen og fiskeriet ved Kalø Vig.⁵⁵ Fortællingen om familiens migration er forenelig med flere af de punkter, Asbjørn Romvig Thomsen forbinder med geografisk mobilitet:⁵⁶ Sildens forsvinden er, set med nibefiskernes øjne en tilfældighed, der pludseligt ændrer deres livsbetingelser. Just Nielsen har derefter en strategi for, hvordan han sammen med sin familie kan blive i det erhverv, der har været så godt ved dem frem til nu. Det er den menneskelige aktør og hans agens, der er drivkraft for den geografiske mobilitet. Thomsen beskriver geografisk mobilitet som noget, der kan være mere eller mindre tilgængeligt for det enkelte individ. Tidligere erfaringer med flytninger kunne gøre, at familien besad en højere grad af geografisk mobilitet.⁵⁷ Nibefiskernes udflytning til Syddjurs er et eksempel på særlig grad af geografisk mobilitet af fiskeribeskæftigede. Samtidig er det et udtryk for en handlekraft og udpræget adaptiv kapacitet. Hvor størstedelen af Nibes fiskere forbliver i Nibe og forsøger at få et levebrød ud af, hvad der er tilbage at fange i fjorden, søger udflytterne til Syddjurs bedre forhold nye steder.

KATASTROFE, RESILIENS OG MIGRATION I NIBE

Nibe blev særligt hårdt ramt, da Limfjordens sildefiskeri kollapsede. Tim Soens introducerer begrebet *resilience* i bogen *Strategies, Dispositions and Resources of Social Resilience* (2020), som et udtryk for historiske aktørers eller samfunds

51 Kontraministerialbog for Nibe Sogn, RA.

52 Kontraministerialbog for Nibe Sogn, RA.

53 Kontraministerialbog for Nibe Sogn, RA.

54 Folkeoptællingen i Nibe Købstad 1834, RA.

55 Christensen: *Ni Tværsnit*, 184f.

56 Thomsen: *Lykkens Smedje?*

57 Thomsen: *Lykkens smedje?*, 2011.

evne til at modstå og overkomme særlige miljømæssige udfordringer.⁵⁸ Historien om Nibe efter sildens forsvinden set i forhold til de andre Limfjordsbyer giver et indtryk af, at der i Nibe har været modstandsdygtighed, men kun til en vis grad.

Selv om Nibe i flere perioder siden middelalderen havde været udsat for op- og nedgange i fiskeriet i Limfjorden, var der tilsyneladende ikke en adaptiv kapacitet, der tillod byen at håndtere fiskeriets kollaps i 1800-tallet, fordi det denne gang foregik med en hidtil uset voldsomhed og hastighed. Der var nogle fiskere, der udviste adaptiv kapacitet ved at tage konsekvensen af fiskeriets kollaps og flytte til andre områder, hvor der var håb for indbringende fiskeri, men for en stor del af Nibes befolkning i fiskeribeskæftigelse var den primære tilpasning at nedjustere deres levestandard.

Samtidig pointerer Soens, hvordan resiliens opbygges som en reaktion på tidligere udfordringer eller katastrofer. Nibe var i 1820'erne i en guldfeberlignende tilstand, og fiskeriet havde forårsaget en eksplosiv befolkningstilvækst til byen på få år. I 1801 var der 1044 indbyggere i Nibe, medens der i 1824 var omkring 1550. Der har derfor ikke været tid til at opbygge andre erhverv, som kunne bære byen i tilfælde af mindre gode tider i fiskeriet, og de erhverv, der var, havde aldrig været dimensioneret til den befolkning, som Nibe pludselig rummede. Nibe udvikler sig inden for en kort periode fra at trække folk til byen med løfte om beskæftigelse, muligheder og rigdom, til at skubbe folk væk med mangel på muligheder for det samme. Nibe var en monofunktionel by, hvor sildefiskeriet var det altoverskyggende erhvervsgrundlag. Dette skyldes til dels den tætte forbindelse til den langt større Aalborg, Nordjyllands administrative, handelsmæssige og infrastrukturelle knudepunkt.⁵⁹ Nærheden til Aalborg blev til en mulighed for de migranter, der efter 1829 ikke kunne finde arbejde i Nibe, og det understreger Aalborgs status som regionalt centrum.

Nibe og Aalborgs sammenvævede skæbne omkring sildefiskeriet kan sammenlignes med den ovenfor beskrevne udvikling i Bohuslen, hvor Göteborg opslugede de omkringliggende bysamfunds arbejdskraft, da silden forsvandt. Måske er manglen på administrativ grundstruktur en af forklaringerne på, at Sønderside Fiskerleje sydvest for Varde bare forsvandt helt til forskel fra for eksempel Nibe. Grundlæggende bevarede Nibe sin selvstændighed som købstad, om end det at være købstad blev væsentligt mindre eksklusivt efter vedtagelsen af Næringsfrihedsloven i 1857. Det kan betegnes som et udtryk for resiliens, da bystrukturen i Nibe var tilpas velforankret til at byen bestod. Modsat mere spontant opståede fiskerlejer var Nibe et bysamfund med andre erhverv, der kunne opsuge noget af arbejdsstyrken samt med et opland med landbrug, der ligeledes har givet mulighed for sæsonarbejde. Den relativt lille mængde fraflyttere i fiskeribeskæftigelse skal således ses som et udtryk for, at risikoen og besværlighederne ved at flytte

58 Soens: "Resilience in Historical Disaster Studies", 2020.

59 Christensen og Mikkelsen: "The Danish Urban System".

gav anledning til, at fiskerne valgte at hutle sig igennem en nedgangsperiode for fiskeriet i Nibe med håb om en ny storhedstid for sildefiskeriet.

Byen er modstandsdygtig, men det var alle indbyggerne ikke. Soens har i anden sammenhæng påpeget, at ellers robuste, eller modstandsdygtige kystsamfund langs Nordsøen har kunnet overleve naturkatastrofer, men at de alligevel har produceret det, han kalder sårbare individer.⁶⁰

Udviklingen dikteres af de aktører, der besidder ressourcerne i den givne region og deres strategi i bekæmpelsen af oversvømmelserne. Soens henleder læserens opmærksomhed på et eksempel, hvor der i stedet for at redde landbrugsland blev satset på nye muligheder for fiskeri. "The resilience of some actors was clearly achieved at the expense of others" skriver han, og tydeliggør, at samfund, der rammes af katastrofer, ikke udvikler sig i én bestemt retning som en samlet enhed.⁶¹ Der er altså et udfaldsrum for hver case. Noget lignende har Camilla Andersen for nyligt peget på i forbindelse med bygderne på Agger og Harboøre Tanger i kølvandet på 1800-tallets stormfloder, herunder den i 1825. Ifølge Andersens analyse valgte nærtliggende landsbyer, der i udgangspunktet rammes af det samme naturfænomen, vidt forskellige strategier for at tilpasse sig og imødegå den nye situation efter katastrofen.⁶²

Hvad angår Nibe, må man sige, at købstaden var et modstandsdueligt samfund, så langt som at den overlevede som købstad. Selv om byen ikke gennemgik samme rivende udvikling som andre købstæder i området, bød årene efter fiskeriets kollaps på etableringen af Færchs tobaksfabrikker og bryggeri, og i slutningen af 1800-tallet kom også jernbanen til Nibe.⁶³ Men hvis det er et udtryk for sårbarhed, at man rejser bort for at søge lykken et andet sted end Nibe, ja så havde Nibe huset sårbare individer, primært blandt samfundets lavere klasser.

KARLE, TJENESTEPIGER OG BONDEFISKERE

I *Ni tværsnit Af Nibes historie* af Harry Christensen nævnes det at "der var så meget at bestille ved fiskeriet, at enhver ... sund kone, som vil bestille noget, næsten til enhver tid kan finde tilstrækkeligt arbejde."⁶⁴ Sammenligner vi andelen af fiskere i de to folketællinger fra 1818 og 1834, og antallet af fraflyttere med registreret tilknytning til fiskerierhvervet i afgangslisterne, med tallene for nedgangen i fiskeriet, støder vi på uoverensstemmelser. Nedgangen af personer med direkte tilknytning til fiskeriet mellem de to folketællinger er mildest talt undervældende, når man sammenligner det med udviklingen i fangsten af sild. Denne umiddelbart beskedne nedgang er der flere forklaringer på. En af dem må antages at

60 Soens: "Resilient Societies".

61 Soens: "Resilient Societies".

62 Andersen: "Tilpasning og Fleksibilitet".

63 Christensen: *Ni tværsnit*, 239ff.

64 Christensen: *Ni tværsnit*, 192.

være, at fiskernes koner, tjenestefolk i huset og personer der var beskæftiget i andre erhverv, har taget større andel i arbejdet med fiskeriet før sildens forsvinden. En åbenlys effekt heraf er nedgangen i mængden af fiskeriudredere, der ofte var dem, der beskæftigede løs- og sæsonarbejdere, da de havde flere både og sildestader, end de selv kunne udnytte.

I folketællingerne ses flere eksempler på fiskeriudredere, der gik over til at være fiskere selv. Derudover ser vi mindre velstand blandt fiskeriudredere målt på antal tjenestefolk. I figur 9 ("Tjenestefolk ved fiskeribeskæftigede") ses den voldsomme nedgang i tjenestefolk hos folk i fiskerierhvervet. Andelen af tjenestefolk var i 1834 reduceret til 3/8 af, hvad den havde i 1818. Dette tal er ikke medregnet den økonomiske nedgang, der ramte købmænd og andre erhvervsdrivende, der ligeledes lukkede på de gode betingelser for fiskeriet. Denne ændring i velstand ser vi resultatet af i tilgangs- og afgangslisterne. Der er en stor udvandring af kvinder, og deres primære destination er Aalborg. Ud af 258 migrerende kvinder erhverves 228 i kategorien tjenestepige.⁶⁵ Der er et tydeligt billede af, at det førromtalte arbejde til alle delige ikke længere er til stede i Nibe efter fiskeriets kollaps.

Den signifikante nedgang i tjenestefolk blandt personer i fiskerierhvervene, siger ikke bare noget om den velstand, som fiskeriet må have genereret til fiskere og især fiskeriudredere og købmænd. Der har i folketællingen ikke vist sig en proportionel nedgang i beskæftigelsen i de erhverv, vi har klassificeret som fiskerierhverv. En anden nærliggende årsag er, at mange bondefiskere og karle i landsognene rundt om Nibe Bredning og mod vest til Løgstør Grunde har haft sæsonbaseret arbejde ved sildefiskeriet.⁶⁶ Efter sildefiskeriets kollaps har de mistet et væsentligt tilskud i en årscyklus præget af kombinationsnæring. Men det ligger uden for denne artikels rammer at lokalisere, hvordan oplandets indbyggere klarede sig efter sildefiskeriets kollaps.

Studiet af migranternes vandringsmønster fra Nibe bidrager alligevel til en øget forståelse af, hvordan et delvist maritimt samfund, som byen Nibe har været, reagerer til forskel fra et rent fastlandsbundet samfund. I sin disputats *Kystfolk* lagde Poul Holm vægt på, at havvendte områder eller kystsamfund om man vil, i historisk tid har været præget af større mobilitet end områder uden kysttilgang.⁶⁶ Tankegangen er med inspiration fra Fernand Braudel, at havet er en geografi, der samler folk snarere end at adskille dem.⁶⁷ Dét spørgsmål tager Asbjørn Thomsen op. Hans studie er geografisk tæt på Nibe, og de valgte sogne i Salling, der ligger ud til Limfjorden. Her er der imidlertid relativt lidt samkvem med de sogne, der ligger på den side af fjorden i Himmerland, sammenlignet med, hvor meget kontakt, der var med de nabosogne, man bare kunne gå eller ride til. Thom-

65 Rasmussen: *Limfjordsfiskeriet*.

66 Holm: *Kystfolk*.

67 Braudel: *The Mediterranean*.

sen konkluderer, at forestillingen om havet som det, der samler, nok er overdrevet.⁶⁸

I dette studie af migration fra Nibe placerer resultaterne sig et sted midt i mellem. I lighed med Thomsens studie flytter de fleste migranter til steder på samme side af Limfjorden, og knapt så mange flytter over på nordsiden af Limfjorden. Det skal man måske ikke lægge mere i, end at Aalborg som det store trækplaster jo også ligger på sydsiden af Limfjorden.

Til gengæld udviser de migranter, der selv er en del af egentligt maritime erhverv, fiskeriet, en væsentlig større mobilitet end de øvrige migranter. Det kunne tyde på, at en større mobilitet i kystsamfund, hvor havet kan ses som det, der samler snarere end adskiller, er mere direkte knyttet til fiskernes særlige erhverv. For på den ene side, er det alt andet lige lettere at sejle et andet sted hen og fiske med sit eget grej, end det har været for de mange med beskæftigelse i landbruget at opdyrke jord et nyt sted. På den anden side var der ikke ubegrænsede mængder af gode steder at fiske i Limfjorden, så fortsat fiskeri har simpelthen forudsat, at fiskerne rejste længere væk.

De fiskere, der søgte væk, ville med van Lottums ideer om migration falde i kategorien for mennesker, hvor transaktionsomkostningerne ved en flytning har været overskuelige i forhold til de fremtidige indtægter.⁶⁹ De var da også typisk de yngre mænd blandt fiskerne, der rejste ud, mens de midaldrende fiskere blev tilbage. Et lignende mønster finder man flere steder i Nordeuropa i denne periode. For eksempel var dygtige norske og slesvigske sømænd i høj kurs i den verdensomspændende nederlandske søfart, lige som tjenestepiger af godt ry fandt job til højere løn i Amsterdam. Men de var næsten altid unge, når de først tog afsted.⁷⁰ Tilsvarende har de mange tjenestefolk i Nibe fundet det overkommeligt at rejse til den nærliggende Aalborg uden store omkostninger og uden meget at miste.

KONKLUSION

Den indledende historie om Nibes købmand Kold er et godt eksempel på et individ, der trods alle muligheder i kraft af stor formue og formentligt et udbygget netværk, ikke formåede at udvise den nødvendige tilpasning i mødet med en krise. Kold havde sat sig hårdt i fiskeriet i Nibe, og ligesom byen i sin struktur var monofunktionel, så var Kolds lykke også bundet fuldstændigt op på fiskeriet. I modsætning til Kold formåede Færch-familien, Nibes anden store købmandsslægt, at fordele aktiverne og diversificere deres investeringer ud over jordbesiddelser, produktionsfaciliteter og handelsfartøjer.⁷¹ Færch familien havde således kapacitet til at bestå, selv efter kollapset af sildefiskeriet, og familiens formue,

68 Thomsen: *Lykkens Smedje?*

69 Lottum: *Across the North Sea*.

70 Christensen: *Maritime Connections*.

71 Christensen: *Ni tværsnit*, 204f.

grundlagt på sildefiskeri, levede videre i Færchs tobaksfabrikker og ejendoms-selskaber mange år frem.

Nibe by oplevede en betragtelig tilbagegang i indbyggertal, og kom aldrig til at have den rolle som vigtig købstad, som byen havde haft før sildefiskeriets kollaps. Ud fra vores arbejde med Nibe og andre Limfjordsbyer i 1800-tallet kan vi konkludere, at det højt specialiserede fiskerierhverv, der gjorde Nibe til en rig by, også var det, der gav byen meget ringe modstandskraft ved nedgangen i fiskeriet, da den hermed mistede sin tiltrækningskraft på tilflyttere. Nibe var, måske sammen med Løgstør, den klart mest specialiserede fiskeriby ved Limfjorden, og der var således ikke mange muligheder for byens befolkning, da 'sildefeberen' fik en ende. Nibes status som købstad har givetvis sikret byen mod en endnu større afvandring, men afspejler også den monofunktionelle bys afhængighed af Aalborg.

De øvrige Limfjordsbyer led ikke samme skæbne som Nibe. En forklaring på dette kan være, at gennembruddet ved Agger Tange medførte mindst lige så mange muligheder som problemer for flere af de øvrige Limfjordsbyer. Thisted, der før gennembruddet havde været fanget i den indre Limfjord, havde pludselig direkte adgang til Vesterhavet uden om Aalborgs toldhavn. Det åbnede for en ny æra af handel for købstaden Thisted. Nykøbing Mors fik ligeledes glæde af de nye gennemsejlingsmuligheder og blev handelsplads for den omkringliggende provins. For Nibe bød gennembruddet ved Agger Tange ikke umiddelbart på nye muligheder. Sidst, men ikke mindst var Aalborg som områdets primære by privilegeret.⁷² Ganske vist blev Aalborgs altdominerende stilling udfordret ved, at man i den vestlige del af fjorden kunne sejle mod vest, men det var stadig områdets vigtigste administrationsby og et trafikknudepunkt samt hjemsted for en gryende industriel udvikling.⁷³

Nibe var en resilient by med sårbare individer. Købstaden Nibe mistede sit primære erhvervsgrundlag, fiskeriet, midt i en tid med stor generel migration fra land til by. Med tabet af sildefiskeriet mistede Nibe sin tiltrækningskraft, hvilket medførte, at byen oplevede en relativt stor og pludselig fraflytning i årene efter fiskeriets kollaps. Nibes udvikling stred derfor imod den generelle udvikling med hastigt stigende befolkningstal i byerne, hvilket den demografiske data fra de omkringliggende byer fra samme periode også vidner om.

For så vidt angår de direkte fiskerirelaterede erhverv var fraflytningen efter 1828 imidlertid mindre end ventet. Til gengæld ses en stor fraflytning af tjenestefolk, mange af disse fra husstande, der direkte eller indirekte ernærede sig ved sildefiskeriet. Desuden viser folketællingerne en stor grad af negativ social mobilitet, hvor personer går fra at være fiskeriudredere med tjenestefolk i huset til at være angivet som menig fisker. Bystrukturen tillader således en grad adaption, da dem i fiskeribeskæftigelse kan tilpasse sig ved at afskedige tjeneste-

72 Poulsen: *Stormflod*.

73 Holm: *Aalborg og søfarten*.

folk og sandsynligvis også ved at søge løsarbejde i de byerhverv, der trods alt var i Nibe trods den meget monofunktionelle erhvervsstruktur. Samtidig kunne de mere mobile byboere, navnlig tjenestefolk, tilpasse sig de nye forhold ved at søge lykken andetsteds.

Vores fokus har været på dem fra fiskerierhverv, der flyttede fra Nibe efter sildens forsvinden. Vi fandt ikke det antal af fraflyttende fiskeribeskæftigede som ventet, da de i højere grad udviste negativ social mobilitet end geografisk mobilitet. Dem, vi fandt, der flyttede udviste imidlertid en udpræget geografisk mobilitet, da de generelt flyttede længere væk end andre fraflyttere. Kortlægningen af Just Nielsens udflytning til Kalø Vig med hele familien bærer præg af netværksmigration, om end fiskeriet på Syddjurs tilsyneladende ikke var lukrativt nok til at trække store mængder af Nibefiskere.

De erhvervsbetingede forskelle i migrationsmønster peger på, at kombinationen af mikro- og makrostudier af migration i kystsamfund kan give fornyede bidrag til debatten om, hvor vidt kystsamfund historisk set har været mere dynamiske end andre byer og regioner.

UTRYKT MATERIALE

Rigsarkivet (Viborg) (RA), Nibe sogn, Kontraministerialbog 1812-2002, *Til og afgangslister 1833-1843*, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21584134#357079,70453897>

Rigsarkivet (Viborg) (RA), Randers amt, Vistoft Sogn, Kontraministerialbog 1814-1955, *Til og afgangslister 1835-1847*, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21618671#383263,74053146>

Rigsarkivet (Viborg) (RA), Randers amt, Helgenæs Sogn, Kontraministerialbog 1814-1961, *Viede 1852-1866*, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=21618675#391491,74281905>

Rigsarkivet (Kbh.) (RA), Aalborg Amt, Fleskum Herred, *Folketælling i Mou Sogn d. 1 februar 1840*, <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=5635&side=17>

Rigsarkivet (Kbh.) (RA), Aalborg amt, Hornum Herred, *Folketælling i Nibe købstad d. 18 februar 1834*, <http://ao.salldata.dk/index.php?type=ft&n1=%C3%851borg&n2=Hornum&n3=Nibe+%C3%B8bstad&n4=1834>

Rigsarkivet (Viborg) (RA), Aalborg Amt, Hornum Herred, *Protocol over Folketallet i Nibe, som det var den 31. December 1818*, <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=sd12&side=1>

TRYKT MATERIALE

Andersen, Camilla: "Tilpasning og fleksibilitet i et foranderligt kystlandskab i 17-1800-tallet", *Temp - Tidsskrift for Historie*, 24, 2022, 89-110.

Bager, M., L. Hansen, P. Jessen, og M. G. Barnard: "Danish Baltic Catch Data, 1611-1920". I Barnard MG, Nicholls JH, Compilers (red.): *HMAP Data Pages*, Hull: HMAP, 2002. Available: <http://www.hull.ac.uk/hmap/library/library.htm>.

Bager, Maibrith: *De danske saltvandsfiskerier i slutningen af 1700-tallet - Studier vedrørende udnyttelsen af de marine ressourcer særlig på baggrund af indberetningerne til finansråd G.C. Oeder 1771*. Utrykt Speciale i Historie, Historisk Institut, Aarhus Universitet, 1998, 3-89.

Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede, Kbh.: Statistisk Departement, 1905. <https://www.dst.dk/da/Statistik/Publikationer/VisPub?pid=1611>.

- Bloksgaard, Anders: *Løgstør. Limfjordsby gennem ild og vand*, Løgstør: Limfjordsmuseet, 2018.
- Braudel, Ferdinand: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, II, New York: Harper og Row, 1973.
- Christensen, Asger Nørlund: *Maritime Connections Across the North Sea - The exchange of maritime culture and technology between Scandinavia and the Netherlands in the early modern period*, Leiden: Sidestone Press, 2021.
- Christensen, Harry: *Ni tværsnit af Nibes historie*, Nibe: Nibe Kommune, 1977.
- Christensen, Søren Bitsch: "En karakteristik af den klassiske købstad og dens historiografi." I Søren Bitsch Christensen (red.): *Den Klassiske Købstad. Danske Bystudier*, 2, Aarhus: Aarhus University Press, 2005, 11-46.
- Christensen, Søren Bitsch og Jørgen Mikkelsen: "The Danish Urban System Pre-1800: A Survey of Recent Research Results", *Urban History* 33 (3), 2006, 484-510. <https://doi.org/10.1017/s0963926806004081>.
- Dahlberg R., Rubin O., og Vendelø M. T.: *Disaster Research: Multidisciplinary and International Perspectives*, London: Routledge, 2016, DOI: 10.4324/9781315724584.
- Færgeman, T. B.: *Nibe Købstads historie*, Aalborg: Aalborg Stiftsbogtrykkeri, 1927.
- Holm, Poul: *Aalborg og søfarten gennem 500 år*, Aalborg: Selskabet til Aalborg Bys Historie, 1999.
- Holm, Poul: "Human Impacts on Fisheries Resources and Abundance in the Danish Wadden Sea, c1520 to the Present", *Helgoland Marine Research* 59 (1), 2005, <https://doi.org/10.1007/s10152-004-0205-3>.
- Holm, Poul: *Kystfolk: Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914*, Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 1991.
- Hornstrup, Berit Guldmann: "En købstad i stagnation - Ærøskøbing i 1800-tallet", I Søren Bitsch Christensen (red.): *Den klassiske købstad. Danske Bystudier* 2, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2005, 237-263.
- Lottum, Jelle van: *Across the North Sea: the impact of the Dutch Republic on international labour migration, c. 1550-1850*, Amsterdam: Aksant Publishers, 2007. <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7080>.
- MacKenzie, B. og B. Poulsen: "Fishing and Jellyfish Eradicate Fish 180 Years ago". I: *ICES CM Documents, Berlin 2009*, 2010, 1-28.
- Matthiessen, Hugo: *Limfjorden: Fortøninger og Strejfflys*, Kbh.: Gyldendal, 1936.
- Mauch, Christof og Christian Pfister: *Natural Disasters, Cultural Responses: Case Studies Toward a Global Environmental History*, Lanham: Lexington Books, 2009.
- Poulsen, B., P. Holm, og B. R. MacKenzie: "A Long-Term (1667-1860) Perspective on Impacts of Fishing and Environmental Variability on Fisheries for Herring, Eel, and Whitefish in the Limfjord, Denmark", *Fisheries Research* 87 (2-3), no. 2-3, 2007, 181-195. <https://doi.org/10.1016/j.fishres.2007.07.014>.
- Poulsen, Bo: "Between Adaptation and Mitigation: The Nineteenth-Century North Sea Storm Surges and the Entangled Socio-Natural Transformation of the Limfjord Region, Denmark", *Journal for the History of Environment and Society* 6, 2021, 129-157. doi:10.1484/J.JHES.5.128582.
- Poulsen, Bo: *Dutch Herring an Environmental History, C. 1600-1860. Close Encounters with the Dutch*. Elektronisk udgave ed. Amsterdam: Aksant, 2008. <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wp5m2>.
- Poulsen, Bo: *Stormflod*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019. <https://doi.org/10.1080/00253359.2020.1820736>.
- Rasmussen, Bo: *Fiskeri med sildevod fra Gjølsten til Laden*, Løgstør: Limfjordsmuseet, 1997.
- Rasmussen, Holger: *Limfjordsfiskeriet før 1825. Sædvane og centraldirigering*. Folkelivs Studier Nr. 2., København: Nationalmuseet, 1968.
- Soens, Tim: "Resilient Societies, Vulnerable People: Coping with North Sea Floods before 1800", *Past & Present* 241 (1), 2018, <https://doi.org/10.1093/pastj/gty018>.
- Soens, Tim: "Resilience in Historical Disaster Studies: Pitfalls and Opportunities". I Martin Endress, Lukas Clemens og Benjamin Rampp (red.): *Strategies, Dispositions and Resources of Social Resilience*, Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2020.

- Tarbensen, Kenn: *For alle Danmarks fiskere - Danmarks Fiskeriforening 125 år, 1887-2012*. Tau-
lov: Danmarks fiskeriforening, 2012.
- Thestrup, Poul, Dorrit Andersen og Niels Oxenvad: "Mod bedre tider. Odense 1789-1868", i
Tage Kaarsted m.fl.(red.): *Odense bys historie*, Odense: Odense Universitetsforlag, 1986.
- Thomsen, Asbjørn Romvig: *Lykkens smedje?: Social mobilitet og social stabilitet over fem genera-
tioner i tre sogne i Salling 1750-1850*, Viborg: Landbohistorisk Selskab, 2011.
- Van Bavel, Bas og Daniel Curtis: "Better Understanding Disasters by Better using History", *In-
ternational Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 34 (1) 2016, 143-169.
- Van Bavel, Bas, Daniel Curtis, Jessica Dijkman, Matthew Hannaford, Maïka De Keyz-
er, Eline Van Onacker, og Tim Soens: *Disasters and History: The Vulnerability and Re-
silience of Past Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020. [https://doi.
org/10.1017/9781108569743](https://doi.org/10.1017/9781108569743).
- Ørnbjerg, Jakob: *Det vilde sildeboom*. 100 Danmarkshistorier. Aarhus: Aarhus University Press,
2022.

JOHANNES ROM DAHL
STUD. MAG. I HISTORIE
HISTORIESTUDIET
INSTITUT FOR POLITIK OG SAMFUND
AALBORG UNIVERSITET
JDAHL14@STUDENT.AAU.DK

LASSE THOMSEN
STUD. MAG. I EUROPASTUDIER
AFDELING FOR GLOBALE STUDIER
AARHUS UNIVERSITET
202102451@POST.AU.DK

BO POULSEN
PROFESSOR
HISTORIESTUDIET
INSTITUT FOR POLITIK OG SAMFUND
AALBORG UNIVERSITET
BPOULSEN@DPS.AAU.DK

ABSTRACT (EN)

The decline of Nibe after 1829 – disaster, resilience and emigration close to the coast

This article explores the impact of the collapse of the main source of income for the small market town of Nibe following a failing herring fishery. Through the use of historical disaster theory and an array of demographical data from the 1830s and 1840s the effects on the town following the sudden collapse of the herring fishery in 1829-1830 is explored. While Nibe proved resilient as a market town many of the vulnerable individuals of the town had to migrate. The population

of Nibe saw the disappearance of the herring fishery as a catastrophe and this article attempts to understand and explain how a fishing community reacted by adapting as well as adjusting to the disaster of losing their main marine resource. The migration patterns discovered in the article suggests that most migrated to the large market town of Aalborg and other towns in the near proximity to Nibe, while migrants employed with fishing showed significantly more geographical mobility.